

БОРЕЦЬ Ю.В.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ШЛИМАКОВА І.І.

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СМISЛУ ЖИТТЯ ТА ПРОВІДНИХ МОТИВІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ (БУТТЮВАННЯ) У ПОВСЯКДЕННІ

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми повсякдення у контексті складного психологічного конструкту за орієнтувальними принципами успішності, орієнтації на комфорт та ідеї щастя.

Розглянуто історичний ракурс осмислення феноменів буденності, повсякдення, буденної свідомості. Показано вплив повсякдення на формування буденної свідомості. Теоретично визначено, що провідною ідеєю, домінуючим принципом, системоутворювальним чинником і ключовим поняттям соціальних взаємодій є успішність. Успішність виступає ключовим фактором відчуття комфорту та задоволеності життям.

Ключові слова: *повсякденне життя, буденна свідомість, когнітивна карта, екзистенціальна психологія, буттявання.*

Постановка проблеми. Повсякденне життя – це вияв цілісного світу, який є безпосередньою реальністю, що оточує і включає до себе кожну людину, сприймається та пояснюється людьми і має для них суб'єктивну значущість [2]. Можна сказати, що життя – це суцільна повсякденність. Але це і світ, що створюється в уявленнях, думках, спогадах та діях людей; світ, що переживається людьми як реальна дійсність. Тут немає ніяких посередників окрім самої людини. Для кожної людини повсякдення своє, власне, проте воно власне та загальне для всіх, однак кожен хто включений у повсякдення організовує його по-своєму, розуміючи, що й у іншої людини воно водночас і загальне, й індивідуальне.

Реальність повсякденного життя організовується у часі і просторі навколо «моєї персони і мого фізичного тіла». Це «тут і тепер» – у фокусі моєї уваги до повсякденного життя належить його реальність, (reallissimum) моєї свідомості. Реальність повсякденного життя, проте, не вичерпується цією безпосередньою присутністю, але охоплює й ті феномени, які не дані «тут і тепер». Це означає, що людина сприймає повсякденне життя залежно від ступеня просторової і часової наближеності або віддаленості від конкретних реалій своєї життєдіяльності. Найближчою до людини є та зона повсякденного життя, яка безпосередньо доступна її фізич-

ній взаємодії. Ця зона включає світ, що знаходиться в межах прямої досяжності, світ, в якому людина безпосередньо може здійснювати свою активність так, щоб видозмінювати саму реальність.

Реальність повсякденного життя, як дійсність, має безпосереднє для всіх людей розуміння. Вона не вимагає ніякої додаткової перевірки понад те, що вона просто існує. Вона існує як безпосередня, самоочевидна і непереборна фактичність. Людина знає, що ця дійсність реальна. Якщо і можуть виникати сумніви в реальності фактичної дійсності, людина утримується від них, оскільки живе повсякденним життям згідно заведеному порядку. Така стриманість від сумнівів (чи викликів, протестів) настільки виражена і звичайно стійка для повсякдення, що, для того, щоб відмовитися від неї, як того хотілося б людині у конкретний час, чи за певних обставин, скажімо, під впливом теоретичних або релігійних роздумів, людина мала б проявити вчинок або різку світоглядну зміну. Без прямої нужди в цьому людина, зазвичай, цього не робить, а приймає для себе все, як є. Тому правильно буде сказати, що світ повсякденного життя декларує себе, ніби нав'язує, і якщо індивід захоче кинути виклик цій декларації, то повинен докласти немало зусиль, перш за все по відношенню до себе [2]. Під впливом повсякдення формується буденна свідомість. Буденна свідомість у цілому – вельми складний феномен духовної культури, який включає в себе пізнавальні, ціннісні, соціально-психологічні та інші компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед, контурно окреслимо історичні витоки даної проблеми. Розрізнення буденного та науково-теоретичного знання має давню історію. В античній культурі протилежність буденного і теоретичного розглядається як протилежність простої думки і справжнього знання. У філософії Нового часу – це проблема взаємовідносин теоретичних форм свідомості та здорового глузду. Р. Декарт, настоював на тому, що чуттєві уявлення абсолютно не стосуються теоретичного розуму. На його думку, якщо мислення і має відправлятися від чогось, то тільки від самого себе, не запозичуючи нічого зовні [3, с. 36]. У такому випадку воно повинно бути на перших порах просто нічим не наповненим, голим існуванням: з цього воно й починається, з *cogito* – з існування розумового мислення як такого.

У Дж. Локка – розум є чистою дошкою (*tabularasa*), на якій нічого не накреслено заздалегідь, тобто в розумінні самому собі нічого немає, - нічого, крім самого розуму, уточнює В. Лейбніц. [3, с. 41]. І. Кант звертається до буденної свідомості у зв'язку з розмежуванням теоретичного (*Vernunft*) та практичного (*Verstand*) розуму. Сокира та пила, казав Кант, цілком годяться для обробки дерева, але для гравіювання на міді потрібна гравірувальна гол-

ка. І все ж саме Кант чи не вперше усвідомив, що буденні знання, практичний розум є певною глибинною основою філософії [3, с. 52].

Метою статті є теоретичне осмислення психологічних принципів та провідних мотивів смислу життя та буттявання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В буденній свідомості фіксуються тривало діючі уявлення про світ, які розділяє колектив, оскільки людини пізнає і поза наукою. Переважна більшість уявлень про світ люди отримують із поза наукових джерел, з буденного, повсякденного досвіду. За нових умов існування буденна свідомість будує або перетворює своєрідну когнітивну карту довкілля (від лат. *cognitio* – знання, пізнання) – образ просторового уявлення, який створюється та видозмінюється внаслідок активної взаємодії людини з життєвим середовищем.

У складі буденної свідомості людей окрім психологічної сутності, реальної дійсності, стилю та образу життєдіяльності так чи інакше існує ще й екологічна сутність тієї ж дійсності, або екологія (від грець. *oikos* – житло та *logos* – учення) – уявлення про закономірності зв'язку живих організмів з оточуючою дійсністю. Буденна свідомість задовольняє людину у сфері побутового, буденного, повсякденного життя й виступає у звичайних умовах як достатній еквівалент задоволення пізнавальної потреби. Слід визнати, у буденній екологічній свідомості є багато раціонального, що багаторазово фіксувалося і закріплювалось у здійсненні характерних зв'язків та отримувало відображення в логічних схемах, поглядах, а більш глибинно, у традиціях, міфах, народній мудрості [4].

Реалізується буденна свідомість у вигляді відчуттів, емоційних переживань, побутових, господарських та інших уявлень здебільшого, поверхневих суджень очевидного сенсу. Орієнтується вона переважно на критерії здорового глузду, що складаються із сукупності загальноприйнятих, інколи неусвідомлених, але доцільних засобів осмислення та оцінки природних, соціальних та інших явищ.

У наш час психологія стала все більше звертатися до реалій життя. Взагалі, усе, що ми знаємо про психіку, здебільшого, прописано у загальнотеоретичному контексті. Проте останнім часом з'являються думки і теорії, що відносяться до так званої другої лінії розвитку психології, – це гуманістична психологія, феноменологічна психологія, екзистенціальна психологія. Сюди ж можна віднести цілий ряд концепцій – життєвого шляху, способу життя, життєвих стилів, діалогізму, наративу і так далі. Повсякдення, буденна свідомість і є те саме життя.

Справа полягає в логіці самого наукового пошуку – чим ретельніше ми вивчаємо психічні функції, тим більше ми починаємо розуміти, що сама

психіка, свідомість є функцією Життя, а не «мозку» чи «тіла», або «соціуму». Життя, саме життя людини, стає справжнім об'єктом психології як науки. Причому, життя береться тут не у фізичному або біологічному сенсі, а у філософсько-психологічному сенсі, як Буття, як усвідомлюваний процес розгортання життя, що переживається звичайною, пересічною людиною. Такий розворот об'єкту веде до цілого ряду кардинальних наслідків.

По-перше, поняття Людини втрачає якусь абстрактно-універсальну «суть», але знаходить індивідуальну «особу», те чи інше своє «Я». Поняття Людини, принаймні, для психології, перестає бути тільки одиницею вимірювань і тестувань, а наповнюється конкретною і реальною постаттю переживаючого і діючого індивіда. Тому зміщується і предмет психологічних досліджень, який треба бачити в пошуку загального і закономірного в індивідуально-унікальному, а не в абстрактному і усередненому (як це робиться у теорії загальної психології).

По-друге, поняття життя втрачає свій чисто біологічний зміст і отримує соціальне, психологічне та діяльнісне наповнення. Життя перестає бути фактором існування, а стає особистісним фактом – воно є «моє» («твое», «наше», «його», «її», «чуже») і так далі.

Більше того, індивід вступає у безпосереднє відношення з життям – він його живе (а іноді – навпаки – життя його живе). Відношення людини до життя знаходить психологічну «щільність» і якісну визначеність: «Я» не просто «живу», «Я живу це життя», а до того ж, – «Я живу своє життя». І тут вперше з'являється проблемна існування людини: «Я-то, звичайно, живу, але чи своє життя я живу і взагалі, навіщо я його живу?» [5]. Екзистенціальна філософія і психологія дуже точно схопила це питання і поставили його в центр усього існування людини.

Але тут треба зробити ряд принципів уточнень. Постановка акценту у виразі «Я живу своє життя» на слові «живу» означає фіксацію соціально-діяльнісного шару існування, а акцент на слові «життя» виводить нас у певну процесуальну площину існування. Слідуючи сталій філософській традиції, процесуальний шар життя можна визначити як шар Буття, а соціально-діяльнісний – як шар Побуту, Буттювання і Повсякденності. І ще одне уточнення: акцент на слові «своє» означає, що індивід включений не в якийсь абстрактне Буття, а тільки в деяку частину з можливих процесів, що і задає рамкову визначеність існування кожної конкретної людини.

По-третє, слідуючи метафорі У. Джемса, який уподібнював свідомість потоку річки й указував, що потік не може існувати поза руслом, можна стверджувати, що процеси життя не можуть здійснюватися поза певним наочним контекстом [3, с. 113]. Таким контекстом виступає Світ, але, знову-таки, не у

фізикалістському сенсі, не як фізична субстанція, а як наочно-понятійно оформлена реальність, як уявний світ, що мислиться індивідом. Для сучасної психології стало вже мало не загальноприйнятим положення про множинність реальностей, в яких живе людина. Але множинність не означає ілюзорності – це дійсна множинність реальностей, які й утворюють об'єктивну площину нашого існування та свідомості.

У цьому є два принципово важливих моменти. По-перше, єдність життя і свідомості дійсно є невід'ємною, початковою характеристикою і самого життя, і самої свідомості. Поза свідомістю життя перетворюється на якусь чисту об'єктність (і для суб'єкта воно що є, що його немає), а поза життям свідомість перетворюється на порожню абстрактність. По-друге, цілісність свідомості (відповідно, і цілісність життя) може досягатися за рахунок диференціювання рефлексії сфер життя (коли сенсом і домінантою життя для людини є, скажімо, творчість – наукова, художня, служіння, благодійність і т.д.). Людина якби включена в неї, так і рухається, «пливе» у цій повсякденності усе своє життя. По-третє, теза про єдність свідомості та життя означає, що Світ стає Світом людського Життя тільки з появою слова (мови) як принципу його організації й існування. Наявність слова закладена як початкова теза навіть у Біблію – «На початку було слово». Це означає, що словесний знак розгортає Світ, впорядковує й організовує у свідомості людини, знаходить для кожної людини власні форми у всіх сферах життя. Хоча для кожної людини своя розгортка, але вони (поняттєві знаки) споріднюються для всіх людей однієї спільноти через їх суспільно-виробничу практику і взаємодію.

У сфері Побуту здійснюються повсякденні дії, складається і функціонує буденна свідомість, взаємодії з іншими людьми побудовані на простих, часто стандартних, штампованих взаєминах, тут ми отримуємо якісь конкретні результати. Але, які б результати індивід тут не отримував, він починає дивитися: «А які результати отримані іншими?». У сфері побуту//буденності переважає чиста соціальність. У побуті вся наочність соціальна, вона влаштована на взаєминах – порівняннях, конкуренції, допомозі, ворожнечі і так далі – на соціальних взаємодіях.

У сфері соціальних взаємодій провідною ідеєю, домінуючим принципом їх організації, системоутворювальним чинником і ключовим поняттям, є успішність. Вся соціальна і побутова сфера «сидить» на різних варіантах ідеї успішності [5]. Вона може істотно варіювати за змістом залежно від того, що в даному соціокультурному середовищі, прийнято вважати успіхом. У когось шість автомобілів у гаражі, а у когось шестеро дітей. Критерії й ознаки цього успіху, можуть бути самі різні, але організуючий прин-

цип у них єдиний – принцип успіху. Саме через нього людина самостверджується і відчуває себе реалізованою.

Категорії успіху і успішності у вітчизняній психології тільки зовсім недавно стали предметом досліджень і наукових обговорень. Не вдаючись до аналізу різних підходів, вкажемо, що у функціональному плані успішність є показником соціального визнання особистісних досягнень індивіда в межах соціально-нормативного простору життя суспільства. Більше того, успішність поєднує і представляє подвійну нормативність соціальних діяльностей: з одного боку – соціокультурну нормативність самої діяльності, її легітимність, значимість, визнаність, а з іншого боку – соціальна нормативність ефективності виконання людиною даної діяльності (заслужений артист, заслужений учитель, але не заслужений крадій чи «крадій в законі»). Іншими словами, успішність є похідною від діяльності індивіда щодо прийнятої в даному суспільстві норми ефективності соціально-нормативної діяльності. Виходячи з цього, можна стверджувати, що залежно від характеру інституціалізації норми визначається формальний або неформальний соціальний статус індивіда. Нормативний, легітимний характер успішності і робить індивіда-носія соціальним зразком, що і забезпечує безперервність трансляції та відтворення тих або інших моделей поведінки і діяльності.

У соціальному плані успіх є базовою категорією що визначає сферу побуту, але категорія успіху не є єдиною, яка його організовує. У суб'єктивному просторі дій і їх результатів є категорія комфорту. Якщо успіх визначає місце індивіда в соціальних структурах і відносинах, то комфорт визначає якість організованості суб'єктивного, внутрішнього життя людини у повсякденні. Комфорт, зручність, благополуччя – людина для себе виділяє в усіх соціальних і предметних взаємодіях та залишається з ними наодинці, зі своєю власною тілесністю. Очевидно, що тілесність тут береться в екопсихологічному розумінні.

В.О. Скребець, наголошує, що в екологічній психології, особливо в середовищному підході, проблема психологічної межі тілесності обговорюється досить давно і там переконливо показано, що ці межі тягнуться за рамки власного біологічного тіла до меж суб'єктивної ідентифікації [4, с. 172]. Психологічні межі тілесності лежать в межах тієї наочності, яку я ідентифікую, ототожнюю як виключно «свою». Проте, питання меж фіксує тільки відчуттєву сторону проблеми тілесності, а відношення індивіда до цієї, власної сутності, здійснюється через категорію комфорту. Ідея комфорту фіксує ті способи організації свого тілесного існування, які людина оцінює як максимально сприятливі (у тому числі й матеріальні, фінансові,

моральні, духовні, соціально-статусні і т.п. цінності). Ідея комфорту, таким чином, відтворює суб'єктивну оцінку якості організації тілесної сторони соціального життя індивіда. При цьому надзвичайно важливим є те, що переживання комфорту є виключно індивідуалізованим процесом, а зміст ідей комфорту є, навпаки, виключно соціально-нормативним і моральним конструктом порівняємо, отримання державної премії і надмірне багатство). Але, окрім соціальності у цій же сфері побуту//повсякденності є ще щось «МОЄ» – це площина Мого життя, моєї власної тілесності. Тут працюють усі закони соціальної психології, які безпосередньо описують соціальні взаємодії: теорія соціального обміну, винагороди, мотивації, референтності і так далі. Усі вони пояснюють реальність, що лежить у площині буденної свідомості.

Нами розглянуто представленість буденної свідомості у формах соціальності й тілесності та, очевидно, потрібно розглянути цього ж індивіда у власне особистісній формі. Особистісна форма існування індивіда у повсякденні повинна якимось чином інтегрувати всі інші форми і забезпечувати осмислені способи самореалізації людини, здійснення її власного «Я». Аналіз численної літератури дозволяє припустити, що такою особистісною формою інтеграції соціальності і тілесності є конструкт, який в психології обговорюється в понятті «Я-образ» [5]. У філософсько-психологічній традиції давно і однозначно ствердилось положення, що «Я-образ» по своєму походженню є виключно соціальним конструктом, а за своїм змістом – відображенням індивідних властивостей, тобто тілесності. Структура і функції «Я-образу» добре досліджені в психології, тому, на їх аналізі можна не зупинятися. Вкажемо тільки на те, що «Я-образ» є слабо інтегрованим конструктом, де «Я» завжди розпадається на множинність «образів»: Я- минуле, - теперішнє, - майбутнє; Я-реальне, - ідеальне; Я-ментальне, - тілесне - духовне, - фізичне і так далі. Проте, кожна людина «утримує» свою власну цілісність як багатогранність власного «Я». Різні «Я - образи» можуть бути істотно не конгруентними і тоді виникають внутрішньоособистісні конфлікти, а якщо виникає два і більше різних образів «Я» в одному форматі, то це призводить до грубої психічної патології, як, наприклад, при шизофренічному роздвоєнні особистості.

Очевидно, що внутрішні, психологічні механізми створення і утримання цілісності «Я» лежать десь за межами самих цих образів, в деякій загальній ідеї, яка сама по собі повинна інтегрувати й ідею успіху як підставу соціальності, й ідею комфорту як підставу тілесності. Є точка зору, що в життєвій сфері побуту//повсякденності особистісна форма здійснення «Я» представлена ідеєю щастя. Категорія щастя є практично не розробленою у світовій психології, але в небагатьох роботах (див. М. Аргайл) показано, що

щастя є базовим неререфлексивним переживанням повноцінності та свідомості життя.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. На підставі проведеного теоретичного аналізу зробимо деякі узагальнення, важливі у контексті розгляду даної проблеми. Повсякдення – складний психологічний феномен, під впливом якого формується буденна свідомість людини. Буденна свідомість включає в себе пізнавальні, ціннісні, соціально-психологічні та інші компоненти, вона може бути представленою у формах соціальності й тілесності.

Реальність повсякденного життя організовується у часі і просторі навколо «моєї персони і мого фізичного тіла». Це «тут і тепер» – у фокусі моєї уваги до повсякденного життя належить його реальність, (reallissimum) моєї свідомості.

Повсякденне життя визначає прагнення людини до створення комфорту та відчуття щастя. На буденному рівні щастя є максимальною універсальною всього, що може бути позитивним у цьому житті. Щасливою може бути людина, можуть бути щасливі миті життя, а може бути щасливим усе життя, навіть смерть може бути щасливою.

Психологічні механізми такого узгодження до цих пір залишаються практично не дослідженими, проте в рамках обговорюваної нами проблеми психологічної організації життєдіяльності, можна припустити, що ці механізми є на перетині особистості й діяльності. У межах діяльнісного підходу таким організаційним принципом може виступити принцип доцільності. Принцип доцільності організації життя полягає в співвідношенні значущості цілі та ціни витрат на її досягнення.

І поки людина приймає цей принцип як системоутворювальний, вона знаходиться у постійному полоні власних пристрастей, невиконаних зобов'язань, тимчасових (вони ж постійні) незручностей і решти всієї «краси» буденного життя, перебуваючи в постійному очікуванні щастя та спокою.

У подальшому планується емпіричне дослідження вивчення задоволеності людини власним життям у контексті повсякдення.

Список використаних джерел

1. Городяненко В.Г. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В.Г. Городяненка. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 560 с.
2. Дідук І.А. Правові уявлення у контексті особистості // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології

- ім. Г.С. Костюка АПН України / Ред. С.Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2006. – Т. VI. – Вип. 6. – С. 104-111.
3. Киричок О.Б. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. Б. Киричок. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.
 4. Скребець В.О. Екологічна психологія : підручник для студентів вузів / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. – К. : СЛОВО, 2014. – 456 с.
 5. Струманський В. Філософсько-методологічні засади виховання громадянських почуттів і національної свідомості / В. Струманський // Педагогічна практика та філософія освіти. – Полтава, 1997. – С. 114–116.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Gorodyanenko V.G. Sociologiya : pidruchnik dlya studentiv vishchih navchal'nih zakladiv / V.G. Gorodyanenko. – K. : Vidavnichij centr «Akademiya», 2002. – 560 s.
2. Diduk I.A. Pravovi uyavlennya u konteksti osobistosti // Problemi zagal'noї ta pedagogichnoї psihologii. Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im. G.S. Kostyuka APN Ukraїni / Red. S.D. Maksimenka. – K. : Gnozis, 2006. – Т. VI. – Vip. 6. – S. 104-111.
3. Kirichok O.B. Filosofiya : pidruchnik dlya studentiv vishchih navchal'nih zakladiv / O. B. Kirichok. – Poltava : RVV PDAA, 2010. – 381 s.
4. Skrebec' V.O. Ekologichna psihologiya : pidruchnik dlya studentiv vuziv / V.O. Skrebec', I.I. SHlimakova. – K. : SLOVO, 2014. – 456 s.
5. Strumans'kij V. Filofs'ko-metodologichni zasadi vihovannya gromadyans'kih pochuttiv i nacional'noї svidomosti / V. Strumans'kij // Pedagogichna praktika ta filosofiya osviti. – Poltava, 1997. – S. 114–116.

Борец Ю.В., Шлимакова И.И. Психологические принципы смысла жизни и ведущих мотивов жизнедеятельности (бытования) в повседневности

В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы повседневности в контексте сложного психологического конструкта в связи с о принципами успешности, ориентации на комфорт и идеи счастья.

Рассмотрен исторический ракурс осмысления феноменов обыденности, повседневности, обыденного сознания. Показано влияние повседневности на формирование обыденного сознания. Теоретически определено, что ведущей идеей, доминирующим принципом, системообразующим фактором и ключевым понятием социальных взаимодействий является успешность. Успешность выступает ключевым фактором ощущение комфорта и удовлетворенности жизнью.

Ключевые слова: *повседневная жизнь, обыденное сознание, когнитивная карта, экзистенциальная психология, бытование.*

Y. Borets, I. Shlimakova. Psychological principles of the meaning of life and the leading motives of life (budding) in everyday life

The article presents the results of theoretical analysis of the problem everyday life in the context of a complex psychological construct according to orienteering principles of success, orientation on comfort and ideas of happiness.

The historical perspective of comprehension of the phenomena of everyday life, everyday consciousness is considered. The effect of everyday life on the formation of everyday consciousness is shown. It is determined that in the people routine consciousness there is also an ecological essence, except psychological essence, real reality, style and the life image.

Everyday life determines the person's desire for creation comfort and a sense of happiness, that is human ecology. On a routine level happiness is the ultimate universal of all that can be positive in this life. Positive moments of life involve the coordination of the main life spheres. The psychological mechanisms of such harmonization so far remain virtually unexplored, but these mechanisms should be looked at crossing the personality and activity as a certain general organizer principle. Within an activity approach, such an organizational principle the principle of expediency can come true. The principle of expediency of the organization of life is the ratio of the significance of the goal and the cost to achieve it.

And while people accept this principle as a system-shaping one, they are in constant captivity of his own passions, not fulfilled obligations, temporary (they are constant) inconveniences and the rest of the whole "beauty" of everyday life, being in constant expectation of happiness and peace.

Theoretically determined that the key factor is the feeling of comfort and satisfaction with life is a success.

Key words: *everyday life, everyday consciousness, cognitive map, existential psychology, budding.*